

نگاهی به جاذبه‌های گردشگری شهری باقنات‌های جاری

نائین، عروس چند هزار ساله کویر

بگاه دهدار، راهنمای گردشگری

«آب هست؛ اما کم است. جمله‌ای که هر بار از رسانه‌ها می‌شنیدیم یا در صفحات اجتماعی می‌خواندیم؛ مرا به خاطرهای شیرین می‌برد اما سراپا غرق استرس ام می‌ساخت. خاطره‌ی شهری دوست‌داشتنی با عطر دیوارهای کاهلگی خانه‌هایش، درختان سربه‌فلک کشیده‌ی کاج‌هایش و قنات‌های متعدد و جاری در دل خاک‌کاش.

تجربه‌ی منحصر به فرد حضور در یک قنات به خودی خود بسیار تجربه‌ی خاص و شیرینی هست چه برسد که این تجربه با اولین سفر انفرادی من در آن رادو چندان کرده بود و سبب شده بود نوجوانی یکی شد و شیرینی و حلاوت آن رادو چندان کرده بود و سبب شده بود سفر من به نائین به یکی از خاص‌ترین و فراموش نشدنی‌ترین سفرهایم تبدیل شود. هر زمان که بسا آن جمله مواجه می‌شدم؛ غرق خاطرات شیرین سفرم به نائین می‌شدم اما استرسی سراسر وجودم را می‌گرفت که آیا بار دیگری که به نائین سفر خواهم کرد قنات کیخسرو را پر آب خواهم دید یا نه؟

بالاخره فرصتی دست داد و بعد از گذشت پنج سال از سفر اول ام به این شهر تاریخی، مجدداً سفر به آن دیار کوک شد و راهی شدم. هر کتر را از تهران آغاز کردم و دل به جاده سپردم. پس از طی چهار ساعت و چهل دقیقه مسافت، به نائین رسیدم و از اتوبوسی که مقصدش یزد بود پیاده شدم. نائین یکی از شهرهای استان اصفهان در مرکز ایران و مرکز شهرستان نائین است. این شهر در منطقه دشت کویر قرار گرفته است و آب و هوایی خشک و کویری دارد.

این شهر که در حاشیه شرقی استان اصفهان است قدمتی چندین هزار ساله دارد که همچون نگین زمردین و کمیابی در میان شن‌های طلایی کویر اصفهان می‌درخشند و شکوه و ابهت به جای مانده از دوران‌های طلایی تاریخ را به نمایش

می‌گذارد.

این شهر زیبا که به عنوان یکی از مکان‌های باارزش استان اصفهان به شمار می‌آید دارای گویشی نرم و مختص به نائین می‌باشد که در نزد مردم این دیار و بوم به گویش نائینی شهرت پیدا کرده است. گویش نائینی، گویشی از زبان‌های ایرانی مرکزی است.

مسجد جامع نائین

بنایی در شهر نائین وجود دارد که تلمخی‌ها و شیرینی‌ها، جنگ‌ها و صلح‌ها و آشک‌ها و لیخنده‌های این شهر را از سر آغاز تا به امروز دیده است و با وجود گذشت این همه سال خم به ابرو نیاورده و همچنان باشکوه و مملو از غرور، قامت راست کرده است و نام پر ابهت آن، «مسجد جامع نائین» می‌باشد.

خاصی بر خوردار است و دل هر گردشگری را مملو از حس خوب می‌کند. بنابراین پس از رسیدن به شهر اولین مکانی را که برای بازدید انتخاب کردم همین مسجد بود.

این مسجد از معدود مساجد اولیه‌ی دارای شبستایی است که کمتر دستخوش تغییر و تحول شده و صورت اولیه خود را تا امروز حفظ کرده است. ساختمان اولیه آن در قرن دوم هجری قمری ساخته شده که در حال حاضر قسمت زیادی از مسجد فعلی را تشکیل می‌دهد.

مسجد جامع نائین از اولین مساجدی است که پس از ورود اسلام به ایران ساخته شد. این ساختمان نخستین مسجد ایران نیز به شمار می‌رود. گرچه برخی آن را دومین مسجد ایرانی می‌دانند ولی هر چه باشد احداث چنین بنای خوش ساختی آن هم در قرن دوم هجری که در خود عربستان هنوز بنای مساجد، ابتدایی و بدون تزئین بود حکایت از اوج هنر ایرانی در معماری دارد که پس از ۱۲ قرن هنوز پابرجا مانده و همچنان استوار است.

نکنه جالب این است که در ساخت این منبر از هیچ میخی استفاده نشده است و در عوض تکنیک زبانه و چفت در آن به کار رفته است.

این مسجد دارای محرابی بسیار زیباست که حکایت از هنر این مرز و بوم دارد. محراب در شبستان جنوبی قرار گرفته و تزئینات گچبری بسیار زیبایی دارد. مسجد جامع نائین شباهت زیادی به بنای تاریخانه دامغان دارد که آنجا هم از قدیمی‌ترین بناهای ایران پس از دوره اسلامی به شمار می‌رود از دیگر بخش‌های مهم معماری مسجد نائین پایاب و وضوخانه آن است که این بخش شد. این ساختمان نخستین مسجد ایران نیز به شمار می‌رود. گرچه برخی آن را دومین مسجد ایرانی می‌دانند ولی هر چه باشد احداث چنین بنای خوش ساختی آن هم در قرن دوم هجری که در خود عربستان هنوز بنای مساجد، ابتدایی و بدون تزئین بود حکایت از اوج هنر ایرانی در معماری دارد که پس از ۱۲ قرن هنوز پابرجا مانده و همچنان استوار است.

در زیر صحن مسجد شبستان وسیعی در حالت زیر زمین وجود دارد که دارای ستون‌هایی از جنس گل رس طبیعی است که از نور گیرهایی که در سقف تعبیه شده است روشنائی آن تامین می‌گردد. این شبستان به منزله سرداب وسیعی بوده که در ایام تابستان مورد استفاده قرار می‌گرفته و دارای دو مدخل ورودی بوده که به وسیله پله‌هایی از صحن مسجد جدای می‌شود.

آب این وضوخانه در گذشته از طریق قناتی در همان نزدیکی‌ها تامین می‌شده است.

خانه پیرنیا

بعد از بازدید از مسجد، به خانه‌ی پیرنیا که در نزدیکی مسجد قرار دارد رفتم. خانه‌ای که امروزه به علت نوع معماری اش به صورت الگوی خانه‌های سنتی کویر مرکزی ایران شناخته شده و در حال حاضر موزه مردم‌شناسی کویر در آن برقرار است.

خانه پیرنیا یکی از یادگارهای ارزشمند معماری دوران صفویه و نمونه خاصی از مسکن سنتی نائین است. این بنا که الگوی مهم معماری و هنری خانه‌های تاریخی در منطقه کویر است و از اجزای مختلفی از جمله ورودی، دالان‌های متعدد، هشتی، غلام‌روردی، ایوان شاه‌نشین، اتاق نشیمن، گودال باغچه، باغ و بخش‌های مختلف دیگر تشکیل شده است. خانه پیرنیا از مجموعه خانه‌های متعددی تشکیل می‌شده است که هر کدام کاربردی متفاوت داشته‌اند.

این خانه تاریخی در ایام گذشته به عنوان خانه حاکم نائین بوده و در ابتدا شخصی به نام «قاضی نورالهدی» در این خانه زندگی می‌کرده که در دوره قاجار

به خاندان پیرنیا رسیده است. شخصی به نام میرزا احمدخان پیرنیا حاکم نائین در همین خانه زندگی کرده است. مهم‌ترین ویژگی هنری خانه تاریخی پیرنیا نقاشی‌های دیواری و گچبری‌های بسیار زیبایی آن در ایوان شاه‌نشین، اتاق تشریفات و اتاق مخصوص حاکم است.

ترکیب تزئینات معماری، گچبری و نقاشی‌ها، زیبایی غیر قابل وصفی را پدید آورده است. از دیگر تزئینات این بنا می‌توان به تزئینات معماری کاربندی‌ها، یزدی بندی‌ها و رسمی بندی‌ها اشاره نمود. در نقاشی‌های موجود در قسمت‌های مختلف این بنا، نقوش گیاهی، هندسی، گل و مرغ، اژدها و حیوانات مختلف را می‌توان مشاهده کرد. موزه مردم‌شناسی نائین که در خانه تاریخی پیرنیا واقع شده است، دارای ۱۰ فضای نمایش اشیاء با موضوع مردم‌شناسی است.

گچبری‌های خانه پیرنیا شامل قاب‌های متعددی بوده و داستان‌های هفت پیکر نظامی شامل: داستان‌های خسرو و شیرین، یوسف و زلیخا، صحنه‌های شکار گاه، داستان‌های عاشقانه و خیال را به نمایش گذاشته است.

در حال حاضر بیش از یک هزار شیء تاریخی و قدیمی در موزه مردم‌شناسی کویر نائین نگهداری می‌شود. گردشگران در موزه مردم‌شناسی کویر نائین می‌توانند با فرهنگ مردم کویر، زندگی کویری، وسایل کشاورزی، ادوات و وسایل نظامی، پوشاک، صنایع و هنرهای سنتی و آداب و رسوم مردم بومی منطقه آشنا شوند.

نائین قلعه

از میان بافت تاریخی نائین، قلعه‌ای تاریخی به چشم می‌خورد که در طی زمان آسیب‌بسیار زیادی دیده‌ام اما چیزی از زیبایی، ابهت و حس خوبش کم نکرده است. پس از موزه مردم‌شناسی کویر، راهی این قلعه شدم.

نائین قلعه از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین بناهای شهر نائین است که گفته می‌شود قدمت آن به دوره‌ی پارتیان یا دوران ساسانیان بازمی‌گردد. این قلعه، قدیمی‌ترین بنای تاریخی نائین است و پس از مناره‌ی مسجد جامع این شهر، با ۴۰ متر ارتفاع، بلندترین بنای قدیمی شهر محسوب می‌شود. در گذشته حتی از این قلعه به عنوان دژ کهن یا کهن دژ استفاده می‌شده است.

در مورد کاربرد این قلعه چند نظریه وجود دارد و کاربرد دقیق آن کاملاً مشخص نیست. برخی می‌گویند این قلعه قبل از اسلام به عنوان آتشگاه مورد استفاده قرار می‌گرفت و برای اثبات حرف خود به کتاب «صطخری» استناد می‌کنند. وی در کتاب خود نوشته است که ۵۰۰۰ قلعه در شهرها و کوه‌های پارس وجود دارد و به آتشکده‌ای در بالای نارین قلعه اشاره می‌کند. چون در اطراف قلعه خندقی حفر شده است، برخی با این استدلال ادعا می‌کنند که نائین قلعه یا یک دژ نظامی بوده یا مرکز اداری و نظامی شهر بوده است. عده‌ای نیز می‌گویند این قلعه حاکم نشین بود، ولی آنچه که در مورد نائین قلعه‌ها در مناطق شهرهای کویری و مرکزی ایران وجود دارد هسته‌ی اولیه‌ی شهری تاریخی است. معمولاً در بخش مرکزی شهر بخش حاکم نشین و آتشکده در آن مکان واقع شده بوده است. این نمونه در نارین قلعه‌ی میبد و یادگار کیم و سایر شهر-قلعه‌های ایران نیز به چشم می‌خورد.

علاوه بر اصطخری، حمدالله مستوفی نیز در سال ۷۴۰ هجری قمری در آثار خود از این قلعه نام برده و در آن را ۴۰۰۰ گام ذکر کرده است. آموزش اداره‌ی کل میراث فرهنگی استان اصفهان می‌گوید که «مقدسی» نیز در قرن سوم هجری این بنا را یک اثر تاریخی به جای مانده از قبل از اسلام معرفی کرده است.

همان‌طور که گفته شد، در گذشته دور تادور این قلعه را خندقی حفر کرده بودند و ارتفاع قلعه با احتساب ارتفاع خندق به ۵۰ متر می‌رسید. نارین قلعه یک بنای چند ضلعی است و چندین برج در گوشه‌ی اضلاع آن وجود دارد. این قلعه را کاملاً از خشت خام ساخته‌اند و ابعاد خشت‌های آن از ۴۳×۴۳×۲۲ متغیر است که این امر نشان می‌دهد که قلعه در دوره‌های مختلف ساخته و

گسترش یافته است. طبق اسناد تاریخی نائین، طول خشت‌های قلعه نیم ذرع، عرض آن‌ها یک چهارم ذرع و وزن آن‌ها هفت‌الی هشت من است.

این قلعه شاهد جنگ‌های مبارزالدین محمد آل مظفر و ملک اشرف چوپانی بوده است. گفته می‌شود نارین قلعه در دوران قاجار نیز مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

آسیاب آبی ریگاره

پس از دیدار بسانارین قلعه‌ی عظیم نوبت به آسیاب آبی ریگاره در محله‌ی محمدیه رسید. همان جایی که با یک بار دیدن دلم‌راهه آبی جاری قناتش دادم و برایم تبدیل به یکی از عزیزترین نقاط گردشگری ایران شد.

شهرستان نائین از نعمت بی‌شمار قنات برخوردار بوده که امروزه تنها چند رشته از این قنات‌ها هنوز جاری هستند و یکی از این قنات‌ها قنات کیخسرو است. آسیاب آبی ریگاره در محله‌ی شهر نائین به عنوان یکی از شاهکارهای معماری نائین در سال ۱۳۸۴ از دل خاک نمایان شد پس از بازسازی و مرمت به دید عموم گذاشته شد.

این بنای تاریخی با استفاده از تکنیک کسند در دل زمین کنده شده و هیچ مصالح ساختمانی در آن دیده نمی‌شود. آسیاب آبی ریگاره در محله‌ی نائین و به طول حداقل ۱۳۰ متر و عمق ۳۰ متر حفر شده که پس از عبور از راهرو بسیار عمیق و طولیل آن با شیب بسیار تند، به محل اصلی آسیاب به صورت چند اتاق و محل آرد کردن گندم‌ها می‌رسد.

آسیاب آبی ریگاره آب قنات بسیار قدیمی کیخسرو را در عمق ۱۸ متری و سپس به طرف هدایت و در نتیجه آب قنات در عمق ۳۰ متری و با فشار بالا برده‌های چرخ آسیاب را چرخانده و به فعالیت خود ادامه می‌دهد است، پس از آن آب راه‌وسیله سه کانال دیگر به قنات اصلی هدایت می‌نموده‌اند. بر اساس گفته‌های پیشینیان محل این آسیاب در زمان کیخسرو و پیش از آن ۲۰۰۰ سال پیش ساخته شده است و چنانچه ضرب المثل‌های گوناگونی به این آسیاب منسوب می‌باشد.

پس از طی مسیر در موزه‌ی آسیاب آبی ریگاره وارد کانال قنات شدم و پس از طی مسافتی به صورت کلاخ پر و سینه خیز به روشنائی جاری کم عمقی رسیدم که همان آب زلال اما شور و ترش قنات کیخسرو بود. خوشحال از اینکه هنوز قنات جاری و زنده است و ناراحت از اینکه عمقش کم شده و باری دیگر به یاد آمد که «آب هست؛ اما کم است».

و با این بیم و امید قنات نائین را ترک کردم که بار دیگر که به شهر باز گشتم باز هم قناتش نفس در سینه داشته باشد.

سفرنامه

سفر در تونل زمان

غار کرفتو، منزل باستانی ایرانیان در دل تاریخ

آرزو احمدزاده، راهنمای طبیعت‌گردی

اگر خاطرتان باشد چندی پیش از سفرمان به تکاب و تخت سلیمان برایتان نوشتم. حال به ادامه آن سفر بپردازیم. بعد از بازدید از کوه میان تهی که به زندان سلیمان شهرت دارد به سمت شهر شاهین دژ رفتیم. شاهین دژ در قدیم به صابین دژ معروف بوده است. در دوران ساسانیان بزرگان زرتشتی که برای نیایش به آتشکده آذر گتسب واقع در مجموعه تخت سلیمان می‌رفته‌اند در فاصله ۳۰ کیلومتری آتشکده، قلعه‌ای به عنوان استراحتگاه بنا نهاده بودند، این قلعه به تدریج بزرگ و بزرگتر و در نهایت تبدیل به یک شهر کوچک شد. شاهین به عنوان نگهبان این قلعه مورد استفاده قرار می‌گرفته و هم‌اکنون نیز در شمال این شهر صخره‌هایی معروف به لانه عقاب موجود است. نام این شهر پس از اسلام به «صابین قلعه»

و در دوره پهلوی نیز به «صابین دژ» تغییر پیدا کرد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به همان نام تاریخی «شاهین دژ» خوانده شد. در پارکی که بر بلندای شهر است و روبروی زرينه رود واقع شده است چادرمان را بر پا کردیم و بعد از خوردن شامی مختصر، خوابیدیم. صبح در آرامش و سکوت کامل شهر بیدار و راهی تپه باستانی شهر شدیم. تپه‌ای دست‌ساز که گفته می‌شود در زمان حکومت مغول‌ها به منظور مقابله با حمله دشمنان احداث شده است؛ اما در حفاری‌های باستان‌شناسی بر این تپه آثاری از دوران نوسنگی تا دوره‌های اسلامی یافت شده است. بعد از بازدید از تپه باستانی شاهین شهر به سمت جاده تکاب رفتیم تا از محل سکونت ایرانیان باستان دیدن کنیم.

آری، غار کرفتو منزلگاه باستانی است که در دل کوه جای گرفته است. در جاده تابلوهای قهوه‌ای رنگ را دنبال کردیم. تابلوهای بارنگ قهوه‌ای در اغلب کشورهای دنیا نشان از یک مکان دیدنی دارند. به محوطه پارک کینگ غار کرفتو رسیدیم.

ورودی غار از سطح زمین بالاتر است و از طریق پله‌هایی که تعبیه شده است به داخل غار هدایت شدیم. غار ی بادبوارهای آهکی و دالان‌ها و اتاق‌های تودرتو به روی مان بود. راهنما درباره پیشینه غار توضیح داد که: «این غار آهکی در دوران سوم زمین‌شناسی شکل گرفته است و با توجه به پژوهش‌های به عمل آمده، در دوران میان‌زیستی کرفتو در زیر آب بوده است و در اواخر این دوره ارتفاعات آن از آب خارج شده است.» غار کرفتو از غارهای آهکی و طبیعی است که در ادوار مختلف جهت استفاده و سکونت انسان تغییر حالت داده و با معماری صخره‌ای در چهار طبقه در دل کوه حفر شده است. در راهروهای غار قدم می‌زدیم و به دیوارها نگاه می‌کردیم. در بعضی از اتاق‌ها نقوشی از حیوانات، انسان و گیاه حجاری شده بود که در طبقه سوم کتیبه‌های با خط یونانی توجه‌ام را به خود جلب کرد، از راهنما در مورد کتیبه پرسیدم که اینگونه گفت: «این کتیبه اینچرا امعدهر اکلوس یا همان هر کول خوانده است.» چه غار عجیبی است اینجا؛ غار جلالنده از دوران موزون و نیک با کتیبه‌ای یونانی، دالان‌هایی آرام برای پرستش، اما تاریک و بسته مناسب برای گریختن و پنهان شدن. از پله‌های فلزی غار پایین آمدیم و به سمت سفز حرکت کردیم. در مسیر سفز به روستای زیویه رسیدیم که قلعه تاریخی آن بر بلندای تپه‌ای قرار دارد. قدمت این قلعه به حدود ۷۰۰ سال پیش از میلاد و دوره حکومت اقوام ماد بازمی‌گردد. این قلعه روی یکی از تپه‌های نسبتاً مرتفع منطقه ساخته شده و محیط اطراف اشرف و تسلط کامل دارد. در سال ۱۳۲۵، بر اثر عوامل طبیعی همچون باد و باران، بخشی از این تپه‌ریزش کرد و باعث نمایان شدن قلعه شد. امروز روز عجیبی بود، گویی در تونل زمان سفر کرده‌ام.